

СУЧАСНА ЕВОЛЮЦІЯ ВІДНОСИН США І РОСІЇ: ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

Гавриш Олексій Володимирович

• Проаналізовано еволюцію відносин США та Росії. Визначено основні мотиви і інтереси цих країн у політичній, безпековій та економічній сферах. Окреслено політичні теорії, що дозволяють прогнозувати подальший розвиток відносин США та Росії. Зроблено висновки щодо їх впливу на реалізацію зовнішньополітичних завдань України щодо європейської та євроатлантичної інтеграції.

Ключові слова: США, Росія, національна безпека, НАТО, ЄС.

Відносини між США та Росією є одними з визначальних чинників безпекової ситуації у світі. Їх стан впливає на діяльність ключових європейських організацій, зокрема НАТО і ЄС. Питання американсько-російських відносин є важливе при визначенні пріоритетів зовнішньої політики України і при оцінці перспектив європейської та євроатлантичної інтеграції. Між тим характер відносин між Вашингтоном і Москвою є проблемою не стільки академічною, скільки ідеологічною, (гео-) політичною, світоглядною. В обох країнах є експерти, представники лобістських кіл, які мають змогу впливати на прийняття стратегічного рівня рішень, що належать або до «партії війни», або до «партії миру». Але це лише одна сторона питання, це те, що стосується засобів досягнення стратегічних цілей і форм забезпечення національних інтересів. Ще більш принциповим вважається уявлення і переконливість ключових акторів у тому, яким повинен бути світовий порядок.

У Сполучених Штатах можна виділити впливові кола апологетів концепції «єдиної наддержави», теорії «уніполя», наприклад, політолога А. Страуса [1]. До крайньої форми цього напрямку слід віднести неоконсерваторів з попередньої американської адміністрації [2], які були впевнені в тому, що Вашингтону треба робити ставку, перш за все, на силу і керуватися американським принципом часів Дикого Заходу «спочатку стріляємо, потім розмовляємо». Представники іншої зовнішньополітич-

ної концепції – сучасні прихильники теорії *конвергенції* Генрі Кіссинджера Ентоні Сальвія і Джеймс Джатрас, засновники Американського інституту в Україні і певною мірою сам автор цієї концепції [3]. У Російській Федерації однією з «партій» є так звані «силовики» [4] і та частина експертно-аналітичного середовища, що підтримує та формує їх позицію [5], а також автори Стратегії національної безпеки Російської Федерації. Вони впевнені, що світ має бути тільки багатополярним і за досягнення цієї мети можна заплатити будь-яку ціну. Друга – експерти умовно прозахідних поглядів налаштовані на максимально можливу співпрацю з Вашингтоном, наприклад С. Караганов [6] і Д. Тренін [7].

Проголошена США політика «перезавантаження» у відносинах з Росією створює нові умови щодо реалізації політики національної безпеки України. Характер таких відносин двох центрів сили – стратегічних партнерів нашої держави – значною мірою впливає як на вирішення Україною тактичних задач, так і на досягнення стратегічних цілей. Тому об'єктивний аналіз цих умов і адекватний прогноз подальшого розвитку подій є новітньою науковою проблемою, що вимагає активних досліджень.

У пострадянський період відносини США і Росії носили мінливий характер, коливаючись від досить теплих до вкрай конфліктних. Сьогодні обидві сторони намагаються подолати охолодження останніх років, знайти спільні точки дотику, відновити взаємовигідне спів-

робітництво. Причому йдеться не стільки про двостороннє співробітництво, а насамперед про узгодження правил гри на глобальному рівні, формуванні і підтримці сталого світового порядку.

Як бачимо, на сьогодні є майже одночасний прихід до влади в обох країнах нових адміністрацій. І якщо у Сполучених Штатах команда Барака Обами вела боротьбу за президентське крісло під гаслом «Change We Need» («Зміни, які нам необхідні»), то нова влада в Кремлі сформувалася на принципах «наслідування курсу». Разом з тим в обох випадках – американському і російському – не можна виключати певної політичної інтриги. Відкритим залишається питання: наскільки глибокою буде ревізія «лінії неоконсерваторів» зі сторони нової команди Білого дому. Також немає повної впевненості, що президент Російської Федерації Дмитро Медведєв залишиться в тіні свого попередника Володимира Путіна і не продемонструє «власного обличчя».

Для з'ясування цих питань варто коротко нагадати про спадщину, що зосталася новим адміністраціям у Кремлі і Білому домі їхніми попередниками. Початок першого президентського терміну В. Путіна співпав з максимальним охолодженням російсько-американських відносин, яке прийшло на зміну ейфорії зближення початку і середини 1990-их років. Стартовою точкою нового зближення позицій стали терористичні акти 11 вересня 2001 р., коли російський лідер дав зрозуміти американському колезі, що Росія підтримає будь-які дії США в їхній боротьбі з тероризмом і надасть своєму стратегічному партнерові максимальне сприяння.

Переживши пік потепління у 2002–2003 рр., коли США та їх європейські союзники достатньо предметно обговорювали навіть питання членства Росії у НАТО, американсько-російські відносини почали стрімко погіршуватися з 2004 р. Невдоволення Заходу викликали обмеження свободи слова в Росії та репресії проти політично нелояльних бізнесменів, Росію дратувала зростаюча критика з боку Заходу її внутрішньої політики. Однак взаємні звинувачення спочатку не ставили під сумнів стратегічне партнерство, яке згідно офіційних заяв базувалося на спільних цінностях та інтересах. Незважаючи на те, що російській президент час від часу робив внутрішньополітичні заяви, що свідчили про зворотне, наприклад щодо трагічності зникнення СРСР [8] і наявності неназваних зовнішніх ворогів, які праг-

нуть знищити його останній уламок – «ядерну Росію», – ці заяви м'яко дезавувувалися на світових форумах, де В. Путін незмінно заявляв про універсальність принципів демократії і відданість ним з боку Росії. Тому відома «мюнхенська промова» 2007 р., в якій основною загрозою світові було названо Сполучені Штати [9] та їх намагання зробити власні цінності й інтереси універсальними, знаменувала кардинальну внутрішню еволюцію Росії.

З американської сторони нові реалії двосторонніх відносин були найбільш повно і ґрунтовно окреслені у «двопартійному» дослідженні Ради із зовнішньої політики США (найбільш впливової неурядової аналітичної структури, що опікується американською зовнішньою та безпековою політикою), яке було оприлюднене у 2006 р. У цьому дослідженні «Росія на невірному шляху: що можуть і мають зробити Сполучені Штати» [10] констатовалося, що партнерство між двома країнами стало неможливим, оскільки розходження у основних цінностях та інтересах значні і не повинні приховуватися. Саме тоді наголошувалося на існуванні цілої низки питань, з яких позиції обох сторін співпадають незалежно від стану відносин в інших сферах. З цього робився висновок, що новий формат відносин має характеризуватися як «вибіркове співробітництво», за якого інтенсивна співпраця в одному напрямі не виключає інтенсивного і неприхованого суперництва в іншому.

Зазначене дослідження окреслювало сфери збігів і розходжень між США та Росією. *Нерозповсюдження зброї масового ураження* вважалося цариною природної співпраці. *Енергетика* трактувалася як сфера, де інтереси розходяться, однак існує потенціал співпраці. Сфера, у якій не може бути компромісів – це *демократичний вибір пострадянських країн*.

У середині 2007 р. спостерігачам представлялося, що в російсько-американських відносинах досягнуто максимальний ступінь охолодження [11] і у подальшому за таких ускладнених ситуацій не зацікавлено жодну зі сторін. Однак, як показали наступні місяці, конфліктний потенціал на той час був ще далеко не вичерпаний.

Головними питаннями, що підігрівали обопільну напруженість, залишалися дві теми. Перша – плани Вашингтона щодо розміщення в Чехії і Польщі елементів національної системи протиракетної оборони США. Друга – посилення впливу Сполучених Штатів на пострадянському просторі, і особливо пер-

спектива розширення НАТО за рахунок Грузії й України. Кремль сприймав обидві ініціативи Білого дому як пряму загрозу національній безпеці Росії. Вашингтон у свою чергу не вважав за можливе відмовитися від своїх планів – на найвищому рівні заявлялося, що розміщення елементів протиракетної оборони (ПРО) у Східній Європі, так і відкриття дверей до НАТО для пострадянських республік – питання вирішені і ревізії не підлягають. Зі свого боку російське керівництво заявляло про важкі наслідки у випадку реалізації цих рішень і здійснення Росією «адекватних» кроків у відповідь, наприклад розміщення ракетних комплексів «Іскандер» у Калінінградській області [12].

Одним з виявів непоступливості обох сторін щодо демократичного вибору пострадянських країн став збройний конфлікт Росії і Грузії у серпні 2008 р. Наслідками п'ятиденної війни на Кавказі стали визнання Москвою незалежності Південної Осетії й Абхазії, припинення роботи Ради Росія–НАТО, заморожування міжнародного співробітництва Росії і США.

Через непрозорість відносин на верхніх ланках російської влади важко судити: чи підтримував Д. Медведєв рішення про збройне втручання в грузинсько-південноосетинський конфлікт, чи просто був змушений погодитися з позицією В. Путіна. У будь-якому випадку можна стверджувати, що сьогодні ситуація з Абхазією і Південною Осетією – це проблема, успадкована новими президентами Росії і США від їх попередників.

Обставини, що спонукали команду нового американського президента приступити до «перезавантаження» у відносинах з Росією, полягають у наступному.

Протягом двох каденцій адміністрації Буша в Білому домі домінували уявлення про те, що США володіють такою сукупною міццю, що спроможні вирішувати найскладніші завдання навіть без допомоги своїх найближчих союзників [13]. У цей період виникає концепція з вирішення світових проблем шляхом створення коаліцій (можливо ситуативних), що очолюються Сполученими Штатами («US-led coalitions»). Причиною було те, що навіть найближчі союзники США по НАТО не завжди були готові підтримувати політику адміністрації Дж. Буша. У таких випадках США мали залучати до спільних коаліційних дій під своїм лідерством будь-які країни, що погоджувалися із зовнішньополітичною лінією Вашингтона.

Проте, як стало очевидно, з початком світової фінансової кризи Сполучені Штати пере-

оцінили свою міць – як військово-політичну її складову, так і економічний потенціал. Прагнення до гегемонії призвело до того, що на час завершення каденції Дж. Буша США натрапили в міжнародних відносинах на «глуху стіну». Команда Б. Обама була поставлена перед необхідністю пошуку виходу з цієї ситуації.

На Мюнхенській конференції з питань безпеки, що відбулася на початку лютого 2009 р., віце-президент США Дж. Байден закликав присутніх «натиснути кнопку «перезавантаження» щодо відносин США з іншим світом. Коментатори відзначили, що адресатом цієї ініціативи була не тільки Росія, але й союзники США по НАТО. Джозеф Байден пообіцяв, що світ побачить нову Америку, яка більше піклуватиметься про інших, слухати їх і спільно нести відповідальність; Америка Обама турбуватиметься не тільки про боротьбу з терором, а й – з бідністю і змінами клімату. З-поміж конкретних кроків названо проведення прямих переговорів з Іраном і налагодження нових відносин з Росією [14].

Спочатку експерти не очікували від озвученої ініціативи Білого дому помітних результатів, проте події розвивалися досить динамічно. Вже в березні російський президент Д. Медведєв зустрівся в Кремлі з колишнім держсекретарем США Г. Кіссинджером і іншими «ветеранами» американської зовнішньої політики й знову висказав надію щодо поліпшення відносин між країнами. Результатом зустрічі стали позитивні відгуки з обох сторін [15].

Під час першої зустрічі президента США Б. Обама і російського лідера Д. Медведєва, що пройшла 1 квітня 2009 р. у Лондоні, сторони домовилися про негайний початок двосторонніх переговорів для досягнення нової угоди про скорочення стратегічних наступальних озброєнь.

Друга зустріч двох президентів відбулася в Москві на початку липня. За підсумками переговорів на вищому рівні було підписано угоду про військовий транзит територією Росії до Афганістану. Документ передбачає як наземний, так і повітряний транзит. Крім того, президенти РФ і США підписали рамковий документ про стратегічні наступальні озброєння. Також погоджені основні параметри майбутнього договору про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО). Передбачається, що через сім років після набуття чинності нової угоди кожна зі сторін повинна мати від 1500 до 1675 ядерних боєголовок на 500–1100 носіях [16].

На початку серпня відбувся перший транзит територією Росії військових вантажів для

НАТО в Афганістані. З цього приводу вийшов прес-реліз представника Держдепартаменту США Йена Келлі. У документі зазначалося, що «згода Росії забезпечити транзит військових вантажів є суттєвим внеском у наші зусилля із забезпечення безпеки і стабільності в Афганістані. Ми з нетерпінням чекаємо подальших рейсів у рамках угоди». Всього США планує здійснювати до 4500 транзитних рейсів територією Росії [17].

У червні, за дві місяці перед цією зустріччю, президент Росії висунув жорсткі умови досягнення прогресу у сфері ядерного роззброєння. Було заявлено, що Росія обумовлює свою участь у новій угоді відмовою Вашингтона від розгортання системи протиракетної оборони в Центральній та Східній Європі (ЦСЄ). Експерти одностайно заявляли, що для США ця умова не буде прийнятною [18]. Проте вже у вересні адміністрація Б. Обама оголосила про рішення відкласти реалізацію планів з розміщення елементів ПРО в Чехії і Польщі.

Це рішення стало несподіваним. Тим більше, що у липні, напередодні зустрічі двох президентів у Москві, офіційні представники Вашингтона (зокрема радник президента США Майкл Макфол) виступили з двома принциповими заявами:

- США не відмовляться від ПРО заради скорочення СНО;
- США не змінять ставлення до Грузії й України [19].

Офіційною версією відмови Білого дому від первісного плану було те, що ще раз проаналізувавши загрози, Вашингтон зупинився на іншому варіанті ПРО в Європі, що є більш досконалим. Можливо, для США це є просто формула, яка дозволяє уникнути звинувачень у поступках російським ультиматумам. Принаймні Польща, певною мірою Чехія і більшість американських експертів консервативного табору розцінили цей крок саме так [20].

В цілому в зв'язку зі зміною курсу Вашингтоном у досить непростій ситуації опинилися країни « нової Європи » (термін запропонований Дональдом Рамсфельдом під час його перебування на посаді міністра оборони США для позначення нових демократій у Центральній та Східній Європі). Ці країни орієнтувалися переважно не на своїх найближчих сусідів з континенту, а на США, не на співробітництво в рамках Європейського Союзу, а на трансатлантичну кооперацію в рамках НАТО, де США є безумовним лідером. У країнах Старої Європи, які є економічними і політич-

ними « локомотивами » ЄС, це викликало постійне роздратування. Так, наприклад 17 лютого 2003 р., залишаючи засідання Європейської Ради у самий розпал франко-американської боротьби в ООН з питання про війну в Іраку, французький президент Жак Ширак назвав « не самим кращим » вибір, що зробили східноєвропейські країни, додавши, що вони « втратили можливість промовчати » [21]. Йшлося про підписання цими країнами двох текстів з метою підтримання зовнішньої політики Сполучених Штатів. На додаток, унаслідок світової фінансової кризи економічний стан найбільш « проамериканських » країн ЦСЄ виявився дуже складним. Так, значні економічні труднощі спостерігаються у Польщі, а країни Балтії опинилися на межі дефолту [22].

Тим часом 12 жовтня 2009 р. у рамках великого європейського турне відбувся візит до Росії держсекретаря США Хіларі Клінтон. Головними темами перемовин були нова американська концепція ПРО, договір про СНО і ядерна програма Ірану. Американською стороною було порушено питання про можливість створення єдиного радіолокаційного поля з використанням радарів у Росії і на території деяких країн СНД [23]. Проте деталі цієї ініціативи ще не відомі. Разом з проблемами глобальної безпеки Х. Клінтон поставила перед російським керівництвом питання про ситуацію з правами людини. Однак спостерігачі помітили, що це було зроблено не дуже жорстко, більше для форми і « за інерцією ».

Крім того, російська ейфорія від такої позитивної динаміки може виявитися не виправданою. Досить великою є вірогідність того, що зрештою Сполучені Штати зроблять усе так, як вважатимуть за необхідне саме вони. Не виключено, що в підсумку національна система ПРО виявиться ще досконалішою, ніж той варіант, що передбачав розгортання третього позиційного району в Чехії і Польщі. Принаймні в річній доповіді Національної розвідки США Росія разом з Іраном, Північною Кореєю і Китаєм включена до списку країн, які прямо чи опосередковано загрожують безпеці США і реалізації їх національних інтересів. « РФ може продовжити пошук способів посилити свою міць і свій вплив таким чином, що спроможна ускладнити реалізацію інтересів США », – йдеться у доповіді [24].

Таким чином, можна говорити про тенденцію щодо циклічних змін в американсько-російських відносинах. Поки що Сполучені Штати Америки і Росія залишаються двома антагоністичними

центрами сили. Вірогідніше за все, у найближчі десятиріччя, як і раніше, спостерігатиметься зміна періодів конфронтації та розрядки. Для опису цього складного процесу адекватними можуть виявитися дві спрощені моделі: «коливання маятника» і «припливи-відливи».

У першій моделі знаходження маятника у крайніх точках означає максимальний рівень конфронтації. Нижня точка траєкторії маятника є точкою спокою, коли обидва полюси виявляють певну байдужність один до одного. Іншими словами зберігається *status quo*, що влаштовує обидві сторони, відсутні як конфронтація, так і союзництво. З теорії маятника випливає, що за браком збурень його коливання мають згаснути і у системі стосунків рано чи пізно буде досягнутий компроміс, який зробить їх стабільними. Сторони можуть «обрахувати» знаходження цієї точки і докласти зусиль, щоб створити необхідні умови її досягнення.

Згідно з моделлю «припливів-відливів» відносин між США та Росією є відбитком класичного геополітичного суперництва Сі Пауер і Хартленда (Моря і Суші, *Sea Power versus Heartland*). Атлантична Сі Пауер (США) регулярно атакує євразійський Хартленд (Росію) (або, за визначенням російського аналітика В. Цимбурського, намагається затопити «Острів Росію» [25]), але після чергової атаки Атлантика раз за разом відступає. На відміну від маятника, що прагне до стану спокою, припливи і відливи – це природний процес, що триватиме, скільки будуть існувати Сі Пауер і Хартленд. Незважаючи на складність цих явищ, геополітичні розрахунки дозволяють у цілому оцінити масштаби та періоди «приливів» і «відливів». Для цього необхідно виділити головні чинники і хоча б у грубому наближенні оцінити ступінь їхнього впливу на процес.

Якщо більш близькою до дійсності є модель маятника, то Україні очевидно слід уникати ролі основного чинника, що збурює коливання американсько-російських відносин. У цьому контексті, наприклад, рух України до Європи у формі зближення і, зрештою, входження в ЄС є процесом у значній мірі нейтральним. Тому євроатлантична інтеграція, що має за мету якнайшвидше членство у НАТО, є причиною, що виводить такі відносини з рівноваги. Є оче-

видним, що досягнення *status quo* у відносинах між США та Росією на умовах членства України у НАТО вимагатиме значних зусиль і в найближчій перспективі є мало реальним.

Якщо більш адекватною є модель «припливів-відливів», то зараз, вірогідно, ми спостерігаємо відлив (с точки зору геополітики, наступ «Суші» на «Море»). Таким чином, ми також можемо говорити про відносну нейтральність євроінтеграції України для формування американсько-російських відносин. З одного боку, Західна Європа з точки зору класичної геополітики є береговою зоною (*Rimland*), яка може бути як під владою «Моря» (*Sea Power*), так і часткою Хартленда. Проте Європейський Союз відповідно до геополітичних теорій є проєктом більш континентальним, що протистоїть «Морю», ніж трансатлантичним. Разом з тим під час наступу «Моря» Брюссель більше схиляється до курсу Вашингтону, а під час «відливу» Європа з більшим порозумінням ставиться до точки зору Росії. Тому наразі можна скоріше прогнозувати існування спільної думки двох автономних частин євразійської «Суші» – ЄС та Росії – з питання щодо членства України в НАТО. Тобто в умовах «атлантичного відливу» це питання не на часі як із внутрішніх причин, так і через зовнішні обставини.

Для вступу в НАТО необхідно чекати наступу «приливну хвилю». Щоб наступна спроба була вдалою, необхідна активна внутрішня підготовка. Передусім це стосується проведення внутрішніх реформ і формування адекватної суспільної думки.

Висновки

Відносини США і Росії – динамічний процес, складна дипломатична і геополітична гра. Чим закінчиться цього разу «перезавантаження», поки що достеменно не відомо. Ключовими «вузлами» у відносинах США і Росії у найближчій перспективі є умови, на яких буде досягнуто угоду зі СНО, і чи будуть розміщені елементи ПРО в інших країнах ЦСЄ замість Чехії і Польщі. Тому подальші розвідки з даного напрямку будуть полягати у моніторингу двосторонніх (США–РФ) контактів, переговорів, досягнутих угод і об'єктивному їх аналізі.

Використані джерела

1. *Страус, А. Л.* Униполярность: концентрическая структура нового мирового порядка и позиция России // *Полис*, 1997. – № 2. – С. 27–44.

2. Halper, S. *America Alone: The Neo-Conservatives and the Global Order* / S. Halper, J. Clarke. – Cambridge, 2004.
3. Киссинджер, Г. Икона и орёл // *The International Herald Tribune*. Tuesday, March 20, 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.inosmi.ru/world/20070321/233528.html>
4. Фалин, В. О вероятном сценарии действий США в отношении России в 2006–2008 годах [Электронный ресурс] / В. Фалин, Г. Евстафьев. – Режим доступа : <http://newroz.ucoz.ru/load/1-1-0-112>
5. Дугин, А. Проект «Евразия». – М., Эксмо, Яуза, 2004 ; [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=1839>
6. Караганов, С. А. Перенастройка, а не перезагрузка. Интересы России в отношениях с США. Россия в глобальной политике [Электронный ресурс] / С. А. Караганов, Д. В. Суслов, Т. В. Бордачев. – Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/events/0/12075.html>
7. Тренин, Д. Российское восприятие угроз и стратегическая позиция. – 2007. – ноябрь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://flot.com/nowadays/concept/opposite/usanalytics1.htm>
8. Послание Президента Федеральному Собранию Российской Федерации // *Российская газета*. – 2005. – 25 апреля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rg.ru/2005/04/25/poslanie-text.html>
9. Выступление президента России на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности, 10 февраля 2007 г. // *Российская газета*. – 2007. – 12 февраля (№ 4292) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rg.ru/2007/02/12/putin-vistuplenie.html>
10. *На неверном пути: что может и должен сделать Вашингтон в отношении России и США* [Электронный ресурс] // Council on Foreign Relations. – Режим доступа : <http://www.cfr.org/content/publications/attachments/RussianTranslationofRussiaTFR.pdf>
11. Cullison, A. How Far Will Russia Take Dispute With the West? / A. Cullison, M. Champion // *The Wall Street Journal*. – July 18, 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.wsj.com/article/SB118467390172168808.html?mod=world_news_whats_news
12. Терехов, А. Бушу ответит «Искандер» // *Независимая газета*. – 2008. – 10 июля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ng.ru/world/2008-07-10/1_iskander.html
13. Баверез, Н. Миф об американской сверхдержаве // «Les Echos» (переклад ИноСМИ Ру). – 2006. – 14 листопада [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.inosmi.ru/world/20061114/231055.html>
14. Уотсон, Р. США и мир: перезагрузка отношений // Би-би-си. – 2009. – 9 февраля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_7878000/7878870.stm
15. Медведев поддержал «перезагрузку» отношений с США // *Русская служба Би-би-си*. – 2009. – 20 марта [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_7954000/7954867.stm
16. Визит Обамы в Москву: первый день удался // *РИА Новости*. – 2009. – 6 июля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rian.ru/politics/20090706/176487154.html>
17. США довольны первым транзитом в Афганистан через Россию // *Русская служба Би-би-си*. – 2009. – 9 октября [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bbc.co.uk/russian/international/2009/10/091009_us_russia_afghan_transit.shtml
18. Литовкин, Д. Ядерный обмен / Д. Литовкин, Е. Шишкунова, А. Белуза // *Известия*. – 2009. – 22 июня [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.izvestia.ru/politic/article3129812/>
19. США не изменят отношение к Грузии и Украине // *Русская служба Би-би-си*. – 2009. – 2 июля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bbc.co.uk/russian/russia/2009/07/090702_usa_reset_ukraine.shtml
20. Польша возмущена решением США изменить планы по ПРО // *Los Angeles Times* (переклад ИноСМИ Ру). – 2009. – 30 вересня [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.inosmi.ru/world/20090930/253101.html>
21. Нугерэд, Н. Жак Ширак и «Новая Европа» // *Le Mond* (переклад Интернет-ресурсу «Полярная звезда»). – 2006. – 12 грудня [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zvezda.ru/geo/2006/12/14/chirac.htm>
22. Латвия становится страной-изгоем // *FinTimes.Ru*. – 2009. – 14 октября [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fintimes.km.ru/aktualnye-temy/8355>
23. Клинтон обсудит в Москве проблемы Ирана и ПРО // *Русская служба Би-би-си*. – 2009. – 13 октября [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bbc.co.uk/russian/russia/2009/10/091012_clinton_moscow_pro.shtml
24. Разведка включила РФ в список стран, способных угрожать интересам США // *Россия в глобальной политике*. – 2009. – 16 сентября [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/news/0/12388.html>
25. Цымбурский, В. Остров Россия // *Сетевой проект «Русский Архипелаг», 1993* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.archipelag.ru/ru_mir/ostrov-rus/cymbur/island_russia/